

ÄR SVENSKA SPRÅKET VÅRT RESPEKT?

Av f. rektorn GIDEON DANELL, Borghamn

I TIDER, då det svenska väsendet och därmed språket hotas på ett sätt, som generationer i vårt land ej kunnat föreställa sig som möjligt, är det måhända ej omotiverat att ställa sig inför frågan, vad modersmålet är värt, vad det i själva verket är för någonting. Skulle det till slut ligga något i det där vackra talet om att modersmålet är något att vara tacksam för? Är kanske inte modersmålet bara något helt naturligt, något som man tar emot som luften man inandas — och sen inte mer med det, det skall ju så vara. Vore modersmålet något att förlora?

Under förra kriget hörde man, att inte endast andra språk, utan också vårt eget satt trångt lite varstades i världen. I Amerika fingo inte svenskspråkiga tidningar komma ut, och i Estland kommenderades svenska folkskollärare till kurser i tyska språket, för att de efter några månader skulle vara redo att undervisa sina små svenskspråkiga elever icke blott i tyska, utan *på* tyska, alldeles som de förut hade haft att undervisa samma svenskspråkiga barn på ryska språket, vare sig det var fråga om räkning eller historia eller geografi. I detta nu gäller hotet oss själva.

Vad är modersmålet, vad är ett språk överhuvudtaget?

Vi ha fått lära oss, att språket är ett *meddelelsemedel*. Och nog är det det primära i den språkliga verksamheten, att vi meddela oss med varandra. Genom språket komma vi människor i en verklig, personlig, andlig beröring med varandra, på ett sätt som inte är möjligt för våra stumma kamrater inom djurens värld. Detta att språket är ett meddelelsemedel var det som lades till grund för hela den moderna språkvetenskapen i senare delen av förra århundradet, den viktiga period i de humanistiska vetenskapernas historia, då talspråket på allvar upptäcktes av forskningen. Tidigare hade språkmännen egentligen bara sysslat med de skrivna språkalstren. »Filologerna» hade studerat det skrivna språket,

litteraturen, framför allt den klassiska litteraturen. Men så kommo de nya språkvetenskapsmännen — lingvister hette de nu — och framhöllo, att språk, det var det som talades och som uppfattades av andra individer som ett talat språk. Skriften hade att återge detta talade språk så noggrant som möjligt. Och språkvetenskapen gick framåt med stormsteg tack vare den viktiga upptäckten. Fonetiken skapades, och språkets lagar fann man främst i ljudlagarna, de med naturlagars undantagslöshet verkande ljudlagarna, även om vissa psykologiska associationer kunde åstadkomma störningar i ljudlagarnas verksamhet genom s. k. analogibildningar. Det språkliga stoff, som i främsta rummet gjordes till föremål för den nya, strängt metodiska utforskningen, var dels vad som fanns bevarat från kulturspråkens äldre skeden, dels dialekter och infödingsspråk. Ett nytt och klarare ljus har kastats över vårt språks utveckling, särskilt under dess äldre skeden; fornsvensk och äldre nysvensk, liksom det gamla Islands litteratur har genomforskats, ordböjning och ordbildning ha klarlagts på ett epokbildande sätt, runologi och ortnamnsforskning florerar, dialektundersökningarna och hembygdsintresset ha påverkat och stimulerat varandra m. m. m. m.

Mången som ville syssla med språkets utforskande kände sig dock inte tillfredsställd med att främst rikta sin uppmärksamhet på jämförelsevis utvecklade språkstadier. Hur var språket beskaffat hos dem, som hade hunnit längre och längst i förmågan att nyttja detta märkvärdiga teckensystem, som kallas språk? Hur var det med våra stora språkonstnärer, hade de nöjt sig med språket som meddelelsemedel i ordets egentliga mening? Nej, började man med all rätt framhålla, språket var för dem först och främst *uttrycksmedel*. Och genom att de mera utvecklade människorna använda språket som sitt personliga, ganska medvetna uttrycksmedel utvecklades språket självt på ett storartat och mera medvetet sätt. Det är knappast under samtal, genom prat, som den verkliga, den mera betydelsefulla språkutvecklingen kommer till stånd. Detta sker i stället genom våra stora författares verksamhet. Bland de nyaste strömningarna inom språkvetenskapen lägger man också märke till den stilforskning, som tar till sitt objekt de enskilda författarnas personliga språkvanor. Sedan Gustaf Cederschiöld i slutet av förra seklet lagt grunden till nyare svensk stilforskning genom att i sitt klassiska arbete »Om svenskan som skriftspråk» karakterisera vårt normala, mera opersonliga

och sakliga skriftspråk, ha på senare tid en hel rad avhandlingar och uppsatser sett dagen, vilka tagit som sitt studieobjekt enskilda författares individuella stil (bl. a. den skriftserie, som sedan 1935 utgives av det utav Nils Svanberg grundade Samfundet för stilforskning). Om den egentliga lingvistikens knappast kan sägas ha intresserat sig för språket i dess högsta och mest förfinade manifestationer, så har nämnda nyare riktning så mycket mer bestämt vänt sig mot det högst utvecklade språket. Forskningen har förts fram till våra dagars litterära språk, och författarpersonligheternas betydelse har skjutits i förgrunden. Språket är inte bara en massföreteelse, utan en högst individuell, personlig verksamhet.

Språket är alltså meddelelsemedel individerna emellan, och det är uttrycksmedel för de enskilda människorna. Är därmed dess betydelse uttömd?

Vi ha då och då stött på den romantiska språkuppfattningen. Nyromantikerna i början av förra seklet hade en hög uppskattning av språket, inte endast som ett estetiskt uttrycksmedel för skalderna. I enlighet med sin benägenhet att se hela tillvaron som ett under, betraktade de språket som en för det mänskliga förnuftet ytterst oåtkomlig, mystisk makt, som påverkade och sammanband människorna, förenande dem som talade samma språk till en *nationalitet*. I våra realistiska, osentimentala tider ha vi kanske varit alltför snara att överlägset rycka på axlarna åt en sådan språkuppfattning.

Den nyaste socialpsykologien synes i själva verket på sätt och vis bekräfta vad som väl var kärnan i den romantiska språkuppfattningen. Språkets förnämsta funktion är inte, heter det nu, att uttrycka tankar, inte att duplicera själsliga processer, utan snarare att spela en aktiv, pragmatisk roll i mänskligt handlande. Enligt Torgny Segerstedt d. y:s installationsföreläsning vid Uppsala universitet (april 1939) är språket den förnämsta av de sedvanor, som vi såsom medlemmar av ett mänskligt samhälle taga emot av detta samhälle, den förnämsta av de sedvanor, vilkas uppehållande är så nödvändigt för gemenskapens bestånd. Språket är det främst, som håller gruppen samman såsom grupp, språket bemästrar de svårigheter, som yttervärlden ställer för gruppen, språket *dirigerar människornas handlingar*. Genom språket påverka vi varandra, och just det språk, som vi mottagit som en självklar gåva från föregående släktled i vår egen språkmiljö, påverkar oss själva i omätligt hög grad.

Om den moderne etnologen konstaterar, att redan i det primitiva samhället språkets roll i främsta rummet är av pragmatisk art, hur mycket större måste ej språkets påverkan på vårt handlingsliv vara i de odlade mänskliga samhällena! Här ha vi ju inte endast det ursprungliga språket, samtalspråket, att räkna med, utan det skrivna och, tack vare Gutenberg, det tryckta ordet. Talspråket, som i äldre tider och på ett primitivare kulturstadium genom allehanda uttalsförändringar splittrades sönder i smärre och smärre dialektområden, till stort förfång för just språkets primära uppgift att vara meddelelsemedel, blir genom skriftens, böckernas och den periodiska pressens inverkan också det kultiverat: det nationella språket blir enhetligt ej blott i sin skriftliga form, ett talat riksspråk uppstår och blir i allt högre grad hela folkets naturliga meddelelse- och uttrycksmedel.

Denna sistnämnda process är det som just nu inför våra ögon pågår inom vårt folk. Folkskolan, som har trampat ut barnskorna, använder på mer och mer enstaka undantag när detta nya gemensamma talspråk, vår på en gång lediga och vårdade rikssvenska, medan dialekterna för varje dag som går se sitt område förminskat. Nya kommunikationer och tekniska hjälpmedel, främst telefon och radio, bidraga kraftigt till att göra det nya talspråket enarådande inom vårt i fråga om yttre åthävor så hopsvetsade svenska folk. Mången älskare av den gamla bygdekulturen och dess i sin rika skiftning så intressanta språkliga uttrycksmedel, bygdemålen, beklagar i denna tid vårt språks »utarmning» genom att det »slätstrukna», enhetliga riksspråket ersätter den gamla rikedomen. Ej så få bland våra skönlitterära författare ha fått upp ögonen för denna oförnekliga utveckling och ha medvetet bidragit till att rädda vad som räddas kan, samtidigt med att språkvetenskapen genom ett storstilat och metodiskt samlings- och forskningsarbete gör sin plikt i elvte eller tolvte stunden.

Men i tider, som äro så bistra som de nuvarande för de små folkens nationalitet överhuvudtaget, uppställer sig den allvarliga frågan, om ej till slut vinsten av ett för hela folket gemensamt talspråk måste överväga det nämnda stora offret på kulturens altare.

En viktig omständighet måste ock tagas med i betraktande vid frågans besvarande. Är verkligen vårt nu tämligen enarådande riksspråk så enhetligt och jämnstruket? Till all lycka är det i

egenskap av *ett kulturspråk med historia* rikt nog för att kunna tillfredsställa ganska höga anspråk på differentiering. Den gamla rent geografiska splittringen, som hade sina vådor med hänsyn till själva meddellemöjligheternas inskränkning, har ersatts av den differentiering, som kännetecknar ett utbildat kulturspråk: stilarternas mångfald. Ur den synpunkten måste man beklaga de strävanden, som nu på åtskilliga håll högt uppskattas, att genom en medveten propaganda ur, som det vill synas, *alla* skriftspråkliga stilarter få utrotade vissa utpräglade skriftspråksdrag, som särskilt observerats och ansetts mer än de andra obekväma. Man måste livligt instämma i Erik Wellanders ord i »Riktig svenska», att närmandet mellan talspråk och normalprosa icke bör ske på det sättet, att endera språkarten i princip göres till rättesnöre för den andra.

Den enhet i mångfalden, som är utmärkande för vårt språk, framträder på ett särskilt sätt i dess skriftliga form, i en mängd yttre konventionella småting, som det befunnits bekvämt att få standardiserade, sedan skriftspråket överhuvud nått fram till sin för den nationella kulturen oskattbart betydelsefulla självständighet såsom språkart; i ortografi, i ett fast böjningssystem, i allehanda små formords konservatism. Man behöver ej underskatta önskvärdheten av att vissa skriftspråkliga stilarter, nämligen de som till sin natur äro mer personliga och skönlitterära, mer och mer närmas till ett kultiverat talspråk, om man däremot framhåller, att strävandena i fråga faktiskt bottna i den mot slutet av förra seklet så ofta framförda meningen, att talspråket var det enda egentliga språket och att skriftspråket sålunda knappast hade någon självständig kulturuppgift. Gärna må också erkännas, att ett skriftspråk, som stelnat till, har en rik förnyingskälla till hands i det gemensamma talspråk, som visserligen i stort sett uppkommit som en utläsning av skrivet språk, men också bevarar åtskilliga drag av gammalt talspråk, de centrala bygdemålen. Men debatten om vårt skriftspråks reformering blir på ett otillåtligt sätt förenklad, om man tager för givet, att varje närmande av vårt skriftspråk till talspråk utgör en vinst för det förra. Såväl i fråga om logisk pregnans och tydlighet som ur estetiska synpunkter ställer språket i sin skriftform vanligen helt andra krav än det talade språket i regel kan eller behöver uppställa.

Gent emot den ännu någon gång upprepade satsen att det är

skriftspråket som representerar konservatismerna inom språkets värld och talspråket förnygringen, framstegen, bör också framhållas, att, om man frånser nämnda konventionella smådrag, så är det utan minsta tvekan så, att det är det skrivna språket, våra författares språk, som har skänkt och skänker vårt modersmål dess betydelsefulla livskraft och utvecklingsförmåga. Har vårt språk överhuvudtaget utvecklats till ett allt smidigare och rikare uttryck för den svenska tanken, så har det onekligen skett först och främst genom våra stora nationella författare. Jämfört med den utvecklingen står talspråkets förändring genom tiderna, i den mån den nu ej består i ett direkt närmande till det skrivna språket, på ett betydligt lägre plan och rör vida enklare ting inom språkets värld. Därför kan det ej hjälpas, att ett kulturfolks respekt för sitt språk först och främst blir respekt för språket i dess skriftliga gestalt. All aktning för de nutida strävandena att vårda det talade språket, som väl behöver förskonas för ett slappt och tarvligt uttal, lika väl som för den stelbenta behandling, för vilken »ingenjör Planertz» fått bära hundhuvudet och som väl för övrigt i regel går bort av sig själv, om ej förr så i andra generationen. Båda dessa avarter av talad svenska få väl ses som utväxter i en tid av hastig utveckling, det slarviga uttalet kanske till dels som ett misslyckat utslag av den respekt för de gamla äkta bygdemålen, som vi med all rätt i den sista generationen predikat.

Skriftspråket är dock och förblir ryggraden i hela vår språkliga kultur. Där finner man ock numera främst — och särskilt sedan bygdemålens rika källa alltmer sinat ut — språkets rikedom på ord och fraser. Om man kan räkna vårt språks ordförråd snarare i hundratusental än i tiotusental, så gäller detta uppenbarligen endast dess skriftliga gestalt. Visserligen är det sant, att den stora mängden av dessa skriftspråksord inlånats och inlånas utifrån, men så stort som uttrycksbehovet är i ett nutida rikt förgrenat kulturliv, får man nog ej lägga alltför strama puristiska synpunkter på utvecklingen av ordförrådet. En alltför hård nationalistisk kapson på detta kan lätt bli anledning till onödig kulturell isolering, och när det nu är så, att också vår språkliga bildning »står på ofri grund till slutet», så få vi väl vara tacksamma att det är väsentligen från tämligen nära besläktade språk och de gamla klassiska språken inom vår egen indoeuropeiska språkstam som detta utländska inflytande kommit.

Trots de främmande inflytelserna är dock vårt kulturspråk en nationell skapelse. Tegnér's ord om språket som folkets *levande bildningshistoria* gäller också vårt språk, främst dess skriftliga gestalt. I dess rika ordförråd, liksom i dess struktur överhuvudtaget, har folkpsykologien en outtömlig källa vid studium av folkets egen karaktär genom tiderna.

Om språkvetenskapens förnyelse och dess inriktning på det talade språket medfört en lycklig förnyelse av också vårt skriftspråk, så att vi fått en stark förnimmelse av att det är ett *levande* språk, vill man gärna just nu å andra sidan lägga en viss tonvikt på att vårt språk tillika är en *historia*, som utvisar sammanhanget genom tidsåldrarna. I den mån en »reformerings» av vårt skriftspråk alltjämt är behövlig, får denna ej utgå från en så ensidig syn på saken, som att varje reform, som föreslås, ej skulle behöva någon annan motivering än den, att »så talar vi, alltså bör vi också skriva på samma sätt». Ej heller bör motiveringen vara den, att vårt språk bör förenklas så mycket som möjligt av hänsyn till den nya generationen, som ännu ej är mogen att tillägna sig en så rik differentiering i språket, som faktiskt finnes. Låt oss vänta och se, om de, som hunnit längst i förmågan att skriva vårt språk, våra erkända författare, i övervägande antal sluta upp omkring den ena eller andra föreslagna reformen av småting, innan vi andra följa med.

Talat, sjunget och avlyssnat, skrivet, tryckt eller läst, i alla former är modersmålet vårt gemensamma språk. Men särskilt i sin skrivna form framstår det som folkets bildningshistoria, och i denna sin egenskap bör det helst bibehålla en del smådrag, som nu minna om ett något äldre skede i dess liv såsom talat språk, men som på samma gång gagna den samkänsla släktleden emellan, som hos ett kulturfolk hör till det oförytterliga. Detta både kräves av och stärker respekten för det språk, som blev vårt, vår andas stämma i världen.